
Kolozsvári lelkészek egyetem-járása a porosz főváros teológiai fakultásán a 20. század első évtizedeiben

The university studies of Cluj clergymen at the theological faculty of the Prussian capital in the first decades of the 20th century

Geréb Zsolt¹

Beérkezett/Received: 2025.03.26.

Lektorálva/Reviewed: 2025.04.28. / 2025.05.06.

Elfogadva/Accepted: 2025.05.10.

DOI: 10.36007/teofor2025.1.055-071

Abstract: This study examines the intellectual and ecclesiastical significance of the early twentieth-century peregrinations of Reformed theologians from Cluj Napoca (Kolozsvár) to the Faculty of Theology at the University of Berlin. Drawing on contemporary reports, autobiographical accounts, and theological writings, the article reconstructs the formative influence of Berlin's theological, philosophical, and social environment on figures such as György Bartók Jr., László Ravasz, Géza Nagy, Sándor Tavaszy, Lajos Gönczy, and Benedek Kovács. Their encounters with the liberal theology of Adolf von Harnack, the homiletical and missional emphases of Eduard von der Goltz and others, as well as the practical orientation of Berlin's seminar culture, sharpened their critical reflections on the limitations of purely theoretical theological training in Transylvania. In addition, their observations on the social mission of the Protestant church—particularly in

¹ Prof. Dr. GERÉB Zsolt, Kolozsvári Protestvans Teológiai Intézet Újszövetségi Tanszékének ny. professzora, zsgereb@proteo.cj.edu.ro

relation to urban poverty, diaconal service, and the tensions between secularization and ecclesial identity—proved decisive for later reforms in Hungarian Reformed theological education. By situating these intellectual exchanges within the broader currents of German idealism, historicist theology, and the challenges of modernity, the study demonstrates how the peregrinatio academica in Berlin reshaped both the pedagogical structures and the ecclesial consciousness of the Cluj Napoca (Kolozsvár) Faculty of Reformed Theology.

Keywords: peregrinatio academica, Berlin University, Reformed theology, Cluj Napoca (Kolozsvár), liberal theology, theological education, Adolf von Harnack, practical theology, secularization, diaconal mission.

A kolozsvári református teológiánk egykori tanárai közül többen folytattak posztgraduális tanulmányokat a Berlini Egyetem Teológiai Fakultásán peregrinus hallgatókként. Ezek között voltak: Ifj. Bartók György (1906), Ravasz László (1906), Nagy Géza (1908), Tavaszy Sándor (1911-13), Gönczi Lajos (1913-14), Kovács Benedek (1913). A tanulmányi lehetőséget a Mons Pietatis ösztöndíjnak köszönhették, melyet a 17. században alapított György Vilmos brandenburgi választófejedelem a külföldi teológusok továbbtanulásának ösztönzésére.

A Berlini Egyetemet III. Frigyes Vilmos porosz király kezdeményezésére alapították 1810-ben azzal a céllal, hogy meghatározó intézménye legyen a német tudományosságnak, ill. a kulturális életnek.² Az Egyetem működésének alapvető szempontjait a természettudós W. Humboldt, a filozófus J. G. Fichte és a teológus Fr. D. Schleiermacher dolgozták ki. Jellemző, hogy a kilenc fakultás élén a filozófiai és a teológiai fakultás állott, azzal a szándékkal, hogy jelezzék a tudományok szerves egységét. Ugyanakkor megnevezték a tudományos szakképzés célját, mely nem más, mint az isteni eszme által megragadott tiszta emberi személyiség formálása. Az Universitas így módon termékeny talaja volt a klasszikus idealizmus és új hu-

² R.G. G. 3. Bd.1. 1056-1060. (1957).

manista mozgalomnak, amely a nemzet kulturális újjászületését tűzte ki célul. Az egyes fakultások élére a legjobb szakembereket hívták meg a régi egyetemi központokból. (G. Hegel, J.G. Fichte, F.W.J. Schelling (filozófia), J.A.F. Eichhorn (jogtudomány), L. von Ranke, Th. Momsen (történelem), K. Ritter (geográfia), K. Lachmann (filológia, germanisztika), E. Troeltsch (vallásfilozófia), W. Dilthey (filozófia, história), Max Weber (közgazdaság tudomány). Az egyetem Frigyes Vilmos nevét vette fel (1847-ig), majd W. Humbold nevét viselte (1949-től). Kiépítették a könyvtárakat, szemináriumokat és a kutatóintézeteket. Így lett Berlin a tudományos kutatás, oktatás, ill. a Német Tudományos Akadémia központja. Ezt a vezető helyet mind a XIX., mind a XX. század első felében is megőrizte. Nem csak Németország egész területéről, hanem Európa többi országából is sok hallgató kereste fel tanulás céljából. Kezdetben a hegelianizmus fellegvárának számított. Majd a kísérleti-empirikus tudományok dominanciája következett.³

A Teológiai Fakultás kezdetben négy, majd öt diszciplína keretében működött. A tanszékekre neves professzorokat hívtak meg: D. Fr. Schleiermacher (szisztematika), De Wett, H. Gunkel, (ószövetség), B. Weiss, O. Pfleiderer, J. Deissmann, (újszövetség), J. Kaftan, (Dogmatika), Ad. Harnack (Dogmatörténet). A XIX. század közepén éles vita alakult ki a D. Fr. Strauss által képviselt radikális történeti és a harcos konfesszionalista (Hengstenberg) irányzatok között. Az ellentét oly módon oldódott fel, hogy az ún. „közvetítő teológia” képviselőit előnyben részesítették a tanszékek betöltésénél (K. Müller, G. Heinrici). A századforduló évtizedeiben meghonosodott a Fr. Chr. Baur által képviselt történet-kritikai módszer alkalmazása (B. Bauer), valamint a vallástörténeti iskola szemlélete, (O. Pfeiderer). Domináns szerepet játszott a historikus, ill. patrisztikus Ad. Harnack dogmaellenes felfogása, mely az apostolicum körüli vitában nyert nyilvánosságot. Ennek a hitvallásellenes irányultság ellensúlyozására az Egyetemi Tanács az egyházi vezetés nyomására egy új tanszéket állított fel, melyre olyan professzort hívtak meg, aki hűségesen képviseli a pro-

³ R.G.G. 4. Bd. 1. 1317-1320 (1998).

testáns egyházak konfesszionális tanítását. Így kezdte meg berlini működését Adolf Schlatter (1893) neves igemagyarázó, valamint a „modern pozitivistá” szellemű dogmatikus R. Seeberg (1898).

Az egyetem jó hírneve Magyarországra is eljutott. Ezzel magyarázható, hogy a Nagyenyedről Kolozsvárra költözött (1895) Református Teológia végzettjei előszeretettel keresték fel a Berlini Egyetem Teológiai Fakultását. Az erdélyi teológus peregrinusok számára nem volt idegen a porosz főváros szellemi légköre, hiszen a kolozsvári professzorok előadásából megismerkedtek a hégeli, az újkántiánus, ill. a schleiermacheri filozófiai és vallási látásmóddal. A XIX. század végi és a XX. század eleji erdélyi protestáns teológiát az ún. liberális látásmód jellemezte, amely a bibliai isteni kijelentés helyett, az ember valóságos tapasztalatát, valamint a hitvallások tekintélye helyett az emberi rációt tekintette a hit alapjának. Az írásmagyarázók az evangéliumok Krisztusa helyett a Názáreti Jézus történetét kívánták megrajzolni, mint a keresztyén vallás fundamentumát. A liberális teológia Jézus-képét Adolf Harnack foglalta össze „A keresztyén vallás lényege” című könyvében, melynek magyar fordítása 1906-ban jelent meg. Ekkor érkezett az első két kolozsvári peregrinus Berlinbe: ifj. Bartók György és Ravasz László. Milyen tapasztalatokat szereztek az egyetem világában, ill. az egyházi élet terén?

Ifj. Bartók György először Lipcsében és Jénában ismerkedett a német teológiai oktatással, majd Berlinben töltött egy évet. Az ott szerzett megfigyeléseiről az Erdélyi Protestáns Lap hasábjain számolt be több részletben⁴. A legfontosabb észrevétele a német és az erdélyi teológiai oktatás összehasonlításából adódott. A jól pallérozott teológus szerint a legszembevetőbb különbség abban rejlett, hogy a német fakultásokon az elméleti oktatás mellett nagy hangsúlyt fektetnek a gyakorlati képzésre a professzorok által vezetett szemináriumokban. „Az elméleti előadásokon a hallgatók csak passivan vesznek részt, míg ellenben a gyakorlati órákon a hallgatók dolgoznak, a tanár csak irányít és bírál, tehát a kölcsönhatás csak a gyakorlati előadásokon

⁴ Ifj. Bartók György: Németországi levelek. I. Leipzig. In: Erdélyi Protestáns Lap. 1905. Nov. 22. 398-402.

Németországi levelek .IV. Berlin 1906. Márc.21. 148-49.

teljes és a tanár csak ezeken ismeri meg hallgatóit teljesen.⁵ Az előadásokon és szemináriumai órákon kívül minden tanár legalább heti két órában fogadja azokat, akik tudományos problémákkal foglalkoznak. Sajnálattal jegyzi meg, hogy a magyar teológiai oktatás merőben elméleti. „Már otthon kialakult az a meggyőződés, hogy a magyar teológiai oktatásnak gyökeres reformra van szüksége. ... Míg a teológiai oktatás egyoldalúan elméleti marad, addig sajnos magyar teológiai irodalom sem lesz. ... A gyakorlati oktatás behozatalának semmi akadályja nincsen”⁶ Ez a jogos kritikai észrevétel, ill. javaslat nem került el az erdélyi teológiai fakultás figyelmét és az oktatás több rendbeli reformjával igyekeztek arra, hogy az elméleti és gyakorlati képzés egyensúlyát megtalálják.

Ifj. Bartók György, Berlinből küldött levele azt a vallástörténeti szemléletet tükrözi, mely meghatározta a Fakultás teológiai látásmódját. Egy olyan kérdést boncolgat, mely elsősorban a biblikus, ill. rendszeres teológiai előadások vita-témáját képezte, közelebbről a természettudományos és a bibliai világkép problémáját. A háttérrel a haladószelemű vallástörténeti iskola képezi ellentétben a konzervatív konfesszionális egyházi felfogással. Manapság egyértelmű az általa képviselt álláspont, mely szerint a teremtetéstörténet, ill. az ebből fakadó világkép egy adott kor szemléletét tükrözi, hiszen az aszír-babilóniai kozmogóniai mítosz adaptációjáról van szó. Figyelemre méltó, hogy a XX. század végén újra jelentkezett ez a vita az Amerikai Egyesült Államokban, az ún. kreacionista felfogással kapcsolatban. A fiatal Bartók helyesen látta, hogy a Biblia sem természet-tudományos, sem történeti, sem filozófiai vonatkozásban nem törekszik elsőbbségre. Kompetenciája elsősorban vallási, ill. hitbeli kérdésekben döntő jellegű, hiszem a szentírók a hit szemével írják le Isten cselekedeteit. A leírásokban értelemszerűen mindig az adott kor nyelvét veszik igénybe, mivel az állott a legközelebb az olvasókhhoz. Beszámolójának következtetése: „A biblia tekintélye csupán valóságos kérdésekben feltétlen, s ezért a teológiának legelső feladata a

⁵ Németországi levelek. I. Lipcse. 1905. Nov.

⁶ Németországi levelek. I. Lipcse. 1905. Nov. 30. 401.

vallásos elemek kiválasztása abból a formából melybe az akkori idők szelleme öntötte, és a vallásos elemet, mely mentes minden mellékiztől, oly formába önteni, mely napjaink szellemének megfelel. Ez pedig a Szentírás vallásos tartalmának nem lesz hátrányára, mert az arany arany marad bármilyen formában”.⁷ Az utóbbi megjegyzés egyben a vallástörténeti iskola kritikájának is tekinthető, mivel ennek az irányzatnak a képviselői számára fontosabb volt az izraeli vallás és aszszír-babiloni, ill. egyiptomi vallás közötti hasonlóság megállapítása, mint az ószövetségi szentírók sajátos látásmódjának a kiemelése. Ez vonatkozik az újszövetségi írások vizsgálatára. A vallástörténészek mindig azokat az analógiákat keresték, melyek fellelhetők az első századi zsidóság, ill. hellenista vallások és Jézus története, valamint az őskeresztyén egyház tani tása között, de nem fordítottak kellő figyelmet az Újszövetség sajátos tani tására, ami Jézus Krisztus megváltó, üdvözítő munkájára vonatkozott.

Ravasz László „Emlékezéseim” című önéletrajzi munkájában számol be berlini tanulmányútjáról.⁸ Két félévet töltött a porosz fővárosban (1906). Elsősorban a gyakorlati teológia szaktárgya iránt érdeklődött. Simon Eduard rendkívüli tanár és Ed. Von der Goltz magántanár homiletikai felolvasásait hallgatta. Ezenkívül Goltz előadássorozatát látogatta belmisszióból. Nagy élményt jelentett számára, hogy a tanórai tevékenységet összekötötték a berlini és a stettini belmissziói intézetek meglátogatásával. Ezekről a tapasztalatokról számolt be az Erdélyi Protestáns Lapban.⁹ A beszámoló címe „Keresztyén szocializmus”, amely alatt a protestáns egyház diakóniai szolgálatát értette, olyan missziói tevékenységet, melyet az egyházak főleg a maguk erejéből, ill. önkéntes adományokból tartottak fenn. A Berlinton északra fekvő Stettin városa mellett több hektáros területen építették ki a diakóniai intézményeket, melyek különálló épületekben, parkok által övezett környezetben működtek. Ezek között van-

⁷ Németországi levelek IV. Berlin. 1906. Márc.21.

⁸ Ravasz László, Emlékezéseim. Budapest. Ref. Egyház Zsinati iroda sajtóosztálya. 1992 .96-99.

⁹ Ravasz László: Keresztyén szociálizmus. In: Erdélyi Protestáns Lap. 1906. 32-44; 40-42; 59.60.

nak tábori otthonok, óvodák, leánymenhelyek, leánytanodák, inasiskolák, süketnéma- és vakok intézete, kórházak, rehabilitációs otthonok, öregotthonok, diakonissza anyaházak. A különböző nevelői, gondozói feladatokat nevelők, ápolók, diakonisszák látják el. A belmissziós intézmények sajátossága abban rejlik, hogy a szolgálatot az evangélium szellemében, szeretettől áthatva végzik az elkötelezett munkatársak. A heti és napi munkarendet meghatározzák az áhítatok és az istentiszteletek alkalmai. Minden diakóniai tevékenység rejtett célja, hogy a gondozottakat Krisztushoz vezessék. Beszámolóját azzal a céllal írta, hogy követendő példát nyújtson a missziói szolgálat erdélyi bevezetéséhez.

Az igehirdetés iránti érdeklődése abban is megmutatkozott, hogy minden vasárnap részt vett a berlini dómban tartott délelőtti istentiszteleten, ahol Fr. Lahnsen, von Soden, D. Faber, valamint Kirmss prédikált. „Nem voltak nagy igehirdető egyéniségek, de soha nem jöttem ki üresen a templomból”.¹⁰ A gyakorlati teológia mellett filozófiai előadásokat is felvett munkarendjébe, annál is inkább mert ebből a szakágból kívánta megírni doktori disszertációját „Schopenhauer aestétikája” címmel. Szerencsés egybeesésnek tartotta, hogy ottléte alatt A. Riedel és G. Simmel professzorok éppen Schopenhauer filozófiájáról értekeztek.

Élénk teológiai érdeklődésére jellemző, hogy a két kedvenc tantárgya mellett dogmatörténeti (Ad. Harnack), dogmatikai (Julius Kaftan), újszövetségi (B. Weiss) és klasszikus görög irodalmi (U. Wilamowitz-Möllendorf) előadásokat is látogatott, melyeknek előadói meghatározó egyéniségei voltak a korabeli német, ill. európai tudományosságnak. Mély benyomást tett rá H. Wölfflin esztétika professzor művészettörténeti nyilvános előadássorozata a Renaissance és Barock kor művészetéről.

Figyelmét nem kerülték el a birodalmi fővárosban zajló politikai események. Alkalma volt néhány magyarországi diáktársával szemlélőként részt venni azon a fogadáson, melynek keretében Vilmos császár XIII. Alfonz spanyol királyt látta vendégül Berlin központjában.

¹⁰ Ravasz László. Emlékezéseim. 98.old.

ban a Schlossplatzon az Egyetem udvarán. Meglepődve tapasztalta, hogy a híres porosz rend és fegyelem megengedte, hogy a két magyar diák a kijelölt kordonon belül haladva szemlélje az eseményeket.

A tanulmányútról hazatérve Ravasz László, mint a megüresedett gyakorlati teológiai tanszék várományosa, a rendelkezésére bocsátott egy év alatt megírta „Schopenhauer esztétikája” című disszertációját, valamint a „Bevezetés a gyakorlati teológiába” című magántanári dolgozatát. Mindkettőben felhasználta berlini tanulmányútjának eredményeit. Különösen a gyakorlati teológiáról szóló dolgozata tükrözte a német egyetem szellemét, melyet Schleiermacher élményteológiája határozott meg. A lélekölő, sivár ortodoxiával, és a felvilágosodás racionalizmusával szemben a személyes vallásos átélés empirikus világához folyamodik.¹¹

Nagy Géza 1908-ban iratkozott be a Berlieni Egyetem Teológiai Fakultására. Egykori évfolyamtársával, Varga Zsigmonddal együtt érkeztek a német fővárosba. Kolozsvár után Berlin világvárosnak számított a maga hárommilliós lakosával. Számukra azonban az Egyetem és a királyi dóm jelentette a szellemi élet központját. Az itt szerzett egy éves tapasztalatairól, reflexióiról két beszámolót küld az akkor induló Református Szemlének, melynek felelős szerkesztője Nagy Károly professzor volt.¹² A Berlieni karácsony című tárcza jelzi azt, hogy az erdélyi peregrinus nem elszigetelve élte meg a tanulmányévet, hanem a keresztyén diákegyesület, ill. a belvárosi dómhoz tartozó gyülekezet közösségében. Azok közé a diákok közé tartozott, akik rendszeresen látogatták az előadásokat, még a karácsonyi szünet előtt sem maradt el az órákról. Az utolsó előadást Lasson professzor tartotta filozófiából népes hallgatóságnak. Az óra végén meleg szavakkal szólt az ifjúsághoz: „A karácsonyt csak akkor fogják méltóképpen ünnepelni, ha komolyan gondolnak az Isten gyermekére. Arra, akiben a külső és belső világ, a szabadság és a törvény, a gondolkodás és a cselekvés egy volt. Aki az embert azzá tette, ami öröktől

¹¹ Kelemen Atilla, Ravasz László (1882-1975). In. Akik jó bizonyosságot nyertek. A kolozsvári református teológia tanárai. Kolozsvár. 1996. 105-136.

¹² Nagy Géza, Berlieni karácsony. 1908.dec. 27 keltezéssel. I. évfolyam 41-44.old. Valamint: Németországi tanulság 1909. febr. 26.

fogva hivatása: isteni végtelen lénnyé.“ A hallgatóság nagy ovációval fogadta a professzor vallomását Jézusról, akiben az idealizmus eszményképe öltött testet, ill. az ember isteni hivatásáról, aki kiemelkedik a természeti világ mechanizmus lelketlen törvényszerűségéből. A magyarországi diákok előszeretettel vettek részt a hatalmas méretű dómban tartott alkalmakon, ahol az ún. uniós egyház liturgiája szerint tartották az istentiszteleteket. A császári Németország azzal a szándékkal emelte a dómot, hogy méltó- képen fejezze ki a protestáns azonosságot. Ezt hivatott hangsúlyozni a négy reformátor alakjáról mintázott szobor (Luther, Kálvin, Zwingli, Melanchton) melyek a fő hajó és a szentély közötti oszlopokon állnak. Ezen kívül a Jézus életéről, kereszthaláláról és mennybemeneteléről szóló üvegfestmények ragadják meg a résztvevők figyelmét. Az uniós egyház (református és lutheránus felekezetek szövetsége) rendje megőrizte a lutheránus liturgia egyes elemét. A népes ünnepi gyülekezet áhítattal követi az énekkar által előadott zsoltárfeldolgozást, Mendelsohn szerzeményét. Az igehirdető lelkész Kritzinger, udvari prédikátor, az 1 János 1,5 alapján mutat rá Krisztusra, mint az isteni kijelentés központi tartalmára. A karácsonyi üzenet elfogadására csak a hit vezetheti el az embert és nem a filozófia. Vajha a karácsonyi fény egész életünket átalakítaná! Nagy Géza mintaszerűnek tartotta a beszédet, csak a filozófia irányába tett oldalvágásokat kifogásolta. Beszámolója végén megjegyzi, hogy ottléte alatt többször volt tanúja annak, hogy az igehirdetők elmarasztalták a teória és a gyakorlati hitélet közötti szakadékot. Követendő példaként említi meg az üdvhadsereg szociális munkáját, akik a teória gyártása helyett a cselekvő hitről tesznek bizonyosságot. Meggyőződése szerint a két pólust nem lehet egymástól elválasztani.

A másik ismertetés a „Németországi tanulság” címet viseli.¹³ Ebben az írásban Nagy Géza arról tesz tanúságot, hogy az egyetemi élet mellett élénk érdeklődéssel követte az egyházi élet eseményeit, melyekről elsősorban az egyházi és a világi sajtó beszámolóiból értesült.

¹³ Nagy Géza, Németországi tanulság. In. Református Szemle. 1909. febr. 26. 81-83.

A hazai egyházak azon téves beidegződését akarja eloszlatni, mely szerint a német és az angol testvéregyházakban minden példás, követendő módon alakul. A közelebbi szemlélődés azonban ellentmond ennek. Az éves statisztikák arról számolnak be, hogy mind a fővárosi, mind a tartományi egyházakban évről évre több kilépő, egyházat elhagyó keresztyén van. A XX. század elején vagyunk, amikor a szekularizáció, az elvilágiasodás megjelenik. Miben látja ennek a jelenségnek az okát az éles szemmel figyelő peregrinus? Elsősorban a konzisztoriális rendszerben, mely az egyház és az állam egységén nyugszik. Az egyházi intézmények fenntartásáról az állam gondoskodik, cserébe az egyház lojális viszonyulásra neveli a híveket a többség iránt, mely sokszor szolgálai engedelmességet jelent. A másíkok világnézeti vonatkozású. A századelőn egyre növekszik a liberalizmus és a materializmus hatása, mely ellen sokszor eredménytelenül küzdenek az egyházak képviselői. A harmadik ok a cikkíró szerint a belmissziói mozgalmak térhódítása. Véleménye szerint az ébredési mozgalmak, közelebről Wichern működése, hozzájárult a hivatalos egyházak elhagyásához, mivel élesen bírálta a német protestáns egyházak liberális teológiai felfogását, ill. a formális, léleknélküli gyülekezeti élet gyakorlatát, ahol nem bontakozik ki a személyes kegyességi élet. A belmissziós mozgalmak ezért különálló gyülekezetek szervezését szorgalmazták, mely egyenlő a népegyházi keretek elhagyásával. A jelenség kapcsán az erdélyi diák, a hazai helyzetre gondolva, kissé jóleső érzéssel állapítja meg, hogy szűkebb hazánkban jobb a helyzet ebben a tekintetben. A kilépések elkerülése ellen javasolja, hogy a népegyházi formákat több belső tartalommal, személyes hitbeli elköteleződéssel és cselekvő hitgyakorlattal kell megöltetni. Sajnos az elvilágiasodás jelensége a XXI. század elején sem szűnt. Főleg a nyugat-európai protestáns és római katolikus egyházak statisztikai adatai igazolják ezt a megállapítást, de a kelet-európai egyházak sem maradtak érintetlenül a kérdésben.

Tavaszy Sándor előbb Jénában, majd Berlinben (1911-1913) folytatott teológiai tanulmányokat,¹⁴ ahol három félévet hallgatott a Teológiai Fakultáson. Elsősorban dogmatikai és filozófiai előadásokat látogatott: A. Riehl (neokantiánus filozófus), G. Simmelt (filozófus, szociológus), Ernst Cassirert (kultúrfilozófus), Ad. Harnackot (dogmatörténész), Julius Kaftant (dogmatikus), R. Seeberget (dogmatikus). A nyári szünidőben más peregrinushoz hasonlóan a betheli szeretetintézményben dolgozott önkéntesként, melyet Fr. Bodelschwingh alapított.

Berlini tanulmányainak hatását nem személyes beszámolók, hanem tanulmány jellegű írásai alapján mérhetjük.¹⁵ „Az ismeretelmélet a megismerés pszichológiája” (Transcendental-filozófiai tanulmány), Kolozsvár. 1914. Stief Nyomda. 128.old.; „Az emberiség életének filozófiája”, Protestáns Szemle. 1917. 29. évf. 7. füzet. 417-430.; „Historiai megismerés a teológiában”, Protestáns Szemle. 1918. 30. évf. 7-10. füzet. 240-260.; A Református Szemlében megjelent írásai: „A vallásfilozófia alapkérdései, különös tekintettel Troeltsch vallásfilozófiájára”.¹⁶ „Theológia és általános vallástudomány”,¹⁷ valamint „A vallás tudományos értékelése és ennek mértéke”.¹⁸ Meggyőződése szerint a keresztyénség egy a sok vallás közül. Van és lehetséges egy filozófiai-axiológiai tisztázással megállapítható érték-mérő, melynek alá kell vetnie magát minden vallásnak, hogy értéke tudományosan igazolható legyen.

Tanári működését Révész Imre utódként az egyháztörténeti tanszéken kezdi a Kolozsvári Református Teológián 1921-ben. Székfoglaló beszédében vallástudománynak nevezi a teológiát, melynek tárgya a vallás, úgy amint az élményben megszületik, és amit törté-

¹⁴ Juhász Tamás, Tavasz Sándor (1888-1951) In: Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai. Kolozsvár. 1996. 277-318.

¹⁵ A Curriculum vitae című Önéletrajzában (1945) csak felsorolás szintjén tesz említést a Fakultás neves professzorairól és előadásairól.

¹⁶ Ref. Szemle. 1912. 548-57; 564-66; 580-83.

¹⁷ Ref. Szemle. 1913. 341-44; 357-58; 377-379; 389-392.

¹⁸ . Ref. Szemle. 587-591.

neti, lélektani, bölcseleti szempontból vizsgálható.¹⁹ Tanári pályafutásának első korszakában írásai a humánus körén belül maradnak. Ebben az időben mindent: a történelmi múltat, a kultúrát, közéletet, egyházat és keresztyénséget a szellem mértéke szerint ítél meg. Tavasz Sándor, ezen teológiai korszakát, praedialektikus korszaknak nevezhetjük.²⁰

Tavasz későbbi írásaiban, újra és újra foglalkozik a berlini teológia meghatározó tanáraival és szellemi hagyatékával: „Schleiermacher filozófiája” a magántanári dolgozata (1919), „Schleiermacher személyisége és theológiája”.²¹ „Harnack születésének 70-ik évfordulója alkalmából”.²² Helyesen állapítja meg egyik méltatója: „Filozófiai látásmódjának mélysége, stílusának precizitása és világossága, egyháza szellemének interpretálása és építő irányú érvényesítése adják e korszakbeli műveinek jellemzőit”²³

Gönczy Lajos az 1907-1911 években végezte teológiai tanulmányait Kolozsváron²⁴. A II. lelkészsképesítő vizsgát 1912-ben tette le. Két évig püspöki titkári szolgálatot végez Kenessey Béla mellett. A Mons Pietatis ösztöndíj elnyerése után 1913 tavaszán kezdi meg berlini stúdiumait. Elutazása előtt ifj. Bartók György arra buzdítja, hogy az újszövetségi tudományokkal foglalkozzon behatóan. Érdeklődése először valóban az Újszövetség világa felé fordult. Figyelemmel hallgatta A. Harnack előadásait a keresztyénség lényegéről, valamint A. Deissmann professzor felolvasásait a *Licht von Osten* című könyvről, melyet meg is vásárolt magának. A tudós teológus számos példával illusztrálta az újszövetségi irodalom hellenisztikus hátterét. Rész

¹⁹ Keresztyén vallástudomány a lelkésznevelés szolgálatában” In. Ref. Szemle. 1921. 206-214.

²⁰ Geréb Pál: Tavasz Sándor szellemi öröksége. Emlékbeszéd. (1952. Febr. 14.) In. Ref. Szemle. 2008.159-166.

²¹ In: Ref. Szele. 1920. 2-4; 11-13; 17-20; 28-29; 35-36.

²² In. Ref. Szemle. 1921. 92-93.

²³ Hegedüs Loránt, Újkántiánus és értékteológia. Mundus kiadó. Budapest. 1996. 84.

²⁴ Molnár János, Gönczy Lajos In: Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai 1895-1948. Kolozsbár. 319-336.

vett továbbá Johannes Weiss előadásain, melyeken megismerkedett a formatörténeti módszer alapjaival.

A bibliai tudományok mellett a gyakorlati teológiai tantárgyak kötötték le figyelmét, elsősorban Fr. August Mahling professzor előadásai, aki a belmissziói feladatok közül a nagyvárosi gyülekezetek (Hamburg, Berlin)²⁵ az ifjúság és a nők körében végzett szolgálatokra hívja fel a figyelmet. A szociális téren vállalt szolgálatok mellett fontosnak tartotta az alkoholizmus elleni küzdelmet. Későbbi lelkipásztori munkája során (Gyulafehérvár, Dés) Gönczy Lajos arra törekedett, hogy ne csak a gyülekezet polgári rétege felé forduljon, hanem a munkásság és a szegények felé is.²⁶

Az előtte járó peregrinusokhoz hasonlóan a nyári szüenidőben a betheli intézetben végez gondozói szolgálatot az epileptikus betegek között. Érdeklődéssel fordul továbbá az üdvhadsereg szociális tevékenysége felé is, miután meghívást nyer az egyházon kívüli szervezet kongresszusra. A Református Szemlében részletesen beszámol a metodista gyökerű mozgalom születéséről, a társadalom alacsonyabb osztályai között végzett missziói munkájáról (munkanélküliek, hajléktalanok, alkoholisták, prostituáltak, börtönviselt emberek).²⁷ Vezetőik katonai rangot viselnek, az elkötelezett tagoktól engedelmességet követelnek, az új tagok megnyerésére rendszeres, hangos toborzást szerveznek. A szolgálatot önkéntesen végzik a napi munkavégzés után az esti órákban. Szociális szolgálatuk pozitív méltatása mellett Gönczy tisztázza helyzetüket egyház-szociológiai szempontból. Mivel kiszakadtak a történelmi egyházak keretéből és önálló szervezetként működnek, szektának minősülnek felekezeti megszögből. Nem folytatnak harcos propagandát az egyházak ellen, de bírálják azok tanbeli merevségét, formális kultuszi életét, passzív szociális magatartását. Elemzése végén Nagy Gézához hasonlóan szöve teszi a történelmi egyházak folyamatos létszámcsökkenését, melyet csak azáltal lehet megállítani, ha fokozzák mind tanvédelmi mind

²⁵ Fr. August Mahling, Stadtmission. Berlin. 1913.

²⁶ Kurta József Tibor : 120 éve született Gönczy Lajos. In. Ref. Szemle.2009. 493-512.

²⁷ Gönczy Lajos, Az Üdvhadsereg. In: Ref. Szemle. 1913. 625-27; 638-640.

missziói tevékenységüket a társadalom hátrányos helyzetű osztályai körében.

Még berlini tartózkodása idején megírja bölcsészdoktori dolgozatát „Az érzelem problémája” címmel, melyet hazatérése után Kolozsváron véd meg.²⁸ Mint Böhm Károly tanítványa, mesterének pszichológiai felfogását képviseli, felhasználva a kor filozófiai és lélektani irodalma mellett az újabb teológiai gondolkodók felfogását is (Schleiermacher, Wolbermin, James), akik a gyülekezet külső és belső építésén fáradoznak. Gyakorlati teológiai reflexióit a Református Szemlében teszi közzé.²⁹ Az igehirdetés céljának nem a nagy gondolatok közlését tekinti, hanem az érzelmek melegségének az átadását.

Magántanári dolgozatát „Az összehasonlító vallástörténeti módszer alkalmazásának kérdése” címmel írja és 1920-ban jelentkezik szóbeli vizsgára. Ismerteti a módszer születésének történetét és annak kibontakozását a Wellhausen-féle formai kritika hatása alatt. Berlini tanáraihoz hasonlóan a vallást a kultusz egyik produktumának tekinti, mely kiegészül a kegyesség szempontjával. Elismeri az összehasonlító vallástörténeti módszer szükségességét, de arra is figyelmeztet, hogy ne becsüljük túl következtetéseit a párhuzamos jelenségek esetében. A vizsgálathoz tartozó próbaelőadást a második tesztszalónikai levél magyarázati kérdéseiről tartja.³⁰ A vizsga alapján a bizottság az újszövetségi tudományok magántanárának képesíti. Ebben a minőségben nyer megbízást az újszövetségi tárgyak előadására a 1922-23-as tanév első és az 1923-24-es tanév második félévében mint helyettes tanár.

Kovács Benedek (1888 -1975)³¹ 1912-ben végezte tanulmányait Kolozsváron és 1913-ban volt a Berlini Teológiai fakultás ösztöndíjas hallgatója, Tavasz Sándorral egy időben. Tapasztalatairól nagyon színesen számol be az Egyházkerületi Levéltárban található Naplója

²⁸ Gönczy Lajos: Az érzelem problémája. Kolozsvár 1914.

²⁹ Gönczy Lajos: Gyakorlati kérdések. 1915. 296 ; 1916. 137-140. 227-232.

³⁰ Nagy Géza. A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás Története. Kolozsvár. 1995. 162.

³¹ Kovács Benedek lelkeszi szolgálatát Kézdivásárhelyen kezdte, majd a marosvásárhelyi Református Kollégiumban volt vallástanárr, ill. igazgató (1924-31) végül Galambodi egyházközségben fejezte be.

2. Kötetében. Az Uzon községben született ifjú a Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett. Mivel a gimnáziumban bevezetést nyert a latin és görög nyelv világába, a teológián az újszövetségi tárgyak iránt érdeklődött. Ifj. Bartók György vezetésével megismerte a 19. századi Jézus életének kutatása néhány irodalmi feldolgozását, főleg Renan Ernő „Jézus élete” című könyve keltette fel az érdeklődését. A liberális teológia hatására az Újszövetséget az emberi szellem gyönyörű alkotásának tekintette. A könyvek megismeréséhez bátor, merész kritikára van szükség. Szerinte, ha így közelítünk az Újszövetség irataihoz, a teológia egyszer visszanyeri tudomány jellegét. Adolf Deissmann munkásságáról Ifj. Bartók György óráin hallott. Berlini tanulmányéve alatt főleg a neves professzor óráit látogatta, aki újszövetségi bevezetést adott elő. A hallgatók körében Deissmann nagy tekintélynek és népszerűségnek örvendett, melyet hangos lábdobogással fejeztek ki, amikor belépett az előadásra. Kovács Benedek emlékeztetett a diákok pontosságára, akik nemtetszésüket fejezték ki akkor, amikor Vilmos császár fia késve érkezett az órára. Naplójában sajnos nem tér ki arra, hogy milyen teológiai kérdések keltették fel a figyelmét az előadásokon vagy a szemináriumi órákon. A legnagyobb érdeklődést a német egyház belmissziói tevékenysége és diakóniai intézetei iránt tanúsított. Ezekről részletesen beszámol a Németország levelek címen írt írásaiban, melyek a Református Szemlében jelentek meg.³² A nyári szünidőben ő is önkéntes szolgálatot vállalt a betheli diakóniai intézményben. Beszámolójában a betegápolás mellett arra is kitér, hogy miként szervezték meg gazdasági szempontból a több mint három ezer gondozott fenntartását.

A berlini tartózkodása idején látogatta meg John Mott neves igehirdető a Keresztyén Diákszövetséget. Előadásában az ifjúságot a tiszta életre buzdította a házasság előtti időben. Kovács Benedek, aki a puritán életvitel híve volt, meglepődve tapasztalta a német diákság reakcióját, akik szabadabban gondolkoztak erről a kérdéstről. Naplójában elismeréssel szól Albert Schweizer elzászi professzorról és neves organistáról, Bach műveinek szakértőjéről. Lelkesen számol be arról, hogy a neves teológus és organaművész feladta egyetemi ka-

³² Református Szemle. 1914. 166. 269.296.

tedróját és az első világháború előtt az afrikai Lambarenébe ment a leprások gyógyítása végett.

A berlini peregrinusok közül Kovács Benedek volt a legnyitottabb a német kulturális, ill. művészeti események iránt. Mivel még az otthoni évek alatt próbálgatta szárnyait a képzőművészetek, a festészet területén, nemcsak a berlini múzeumokat, hanem a drezdai Zwingert is felkereste és nagy lelkesedéssel számol be az olasz és a flamand festők remekműveiről. Örvendezik azon, hogy Berlinben nagyszabású Rodin kiállítást szerveztek a nagy szobrász műveiből. De ugyanilyen lelkesedéssel számol be a lipcsei látogatásáról, ahol a Tamás templomban Bach műveit hallgatta. Ott ismerte meg az opera világát is az egyik évfolyamtársa segítségével, aki bevezette a wagneri művek szépségébe.

Nem hagyta figyelmen kívül a politikai élet területét sem. Nagy eseménynek számított a Vilmos császár uralkodásának 25 éves évfordulója alkalmából rendezett nagyszabású ünnepség, melyen jelen voltak az európai uralkodók, Ausztria, Anglia, Oroszország, Franciaország, Törökország képviselőiben egy évvel az első világháború kitörése előtt.

A többi erdélyi diákhoz hasonlóan, Kovács Benedek is ír arról, hogy a német diákok, ill. lelkészek milyen tájékozatlanok voltak a magyarországi és erdélyi helyzetről. Csupán a szászok világát ismerik, a magyarokról az a véleményük, hogy nem lehet kezdeni velük semmit, mert mind Kossuth pártiak. (Ez volt Ravasz László tapasztalata is). Volt azonban egy pozitív példája is. Az egyik évfolyamtársa, akivel együtt vártak Deissmann órájára, meglátta, hogy Böhm Károly művét olvassa. Amikor a diáktársa megkérdezte, hogy kicsoda az olvasmánya szerzője, kiderült, hogy jól ismeri Böhm Károly ismeretelméletét. Így barátkoztak össze és ő vitte el az Operába egy Wagner előadásra, miután diákszállásán egy harmóniumon megismertette vele a fő dallamokat, motívumokat.

Következtetések

Hogyan lehet felmérni az erdélyi teológusok berlini tanulmányainak hatását a kolozsvári teológia fejlődésére? A külföldi teológiákon tanuló peregrinusok mindig szélesítették, gazdagították egy fakultás

látóköre. Az első világháború előtti évtizedben a berlini egyetem jelentette a tudományos világ központját, ahol a legmagasabb szinten művelték az egyes diszciplínákat, így a teológiai szakágat is. Ha az enyedi teológiát a hollandiai orientáció határozta meg, akkor a kolozsvári fakultás irányultsága ebben az évtizedben a német főváros volt. Ezt a változást igazolja az a tény, hogy a jeles hallgatók itt kívánták folytatni stúdiumaikat. Az ottani tapasztalatokat mindig összehasonlították az itthoni teológia művelésével.

Az első tanulságot ifj. Bartók György fogalmazta meg, aki a német módszer erős oldalát abban látta, hogy az elméleti oktatást kiegészíti a gyakorlati foglalkozás. A tanárok a szemináriumi órák keretében vezetik be a hallgatókat a tudományos munka világába, ill. az elvont tételek gyakorlati alkalmazásába.

Teológiai szempontból a peregrinusoknak fontos felismerése volt, hogy a gyakorlati teológia szakoktatói szorgalmazták az egyház belmissziói, ill. szociális tevékenységét. Mivel Berlin három milliós lakosú világváros volt, a polgári réteg mellett nagyon nagy volt a hátrányos helyzetben élők száma, akik szegénységben, munka nélkül, nagycsaládokban éltek, és ahol nagy szükség volt a diakóniai szolgálatra, beteg- és öreggondozásra, a kallódó ifjak iskoláztatására, az alkoholizmus, a prostitúció elleni küzdelemre. Ezen a téren a kolozsvári peregrinusok sokrendű tapasztalatot szereztek, és egyben indítást nyertek azok itthoni alkalmazására.

Pozitív jelenségnek nevezhető az a tény, hogy a diákok követték az egyházi és világi sajtó tudósításait, melyek alapján olyan alapvető kérdésekre lettek figyelmesek, mint az elvilágiasodás, az egyházból való kilépések, az egyház mellett, ill. ellen működő sektek tevékenysége. De találkoztak olyan fontos vitákkal, amelyek a darwinizmus által javasolt világkép és a bibliai világszemlélet ellentétével foglalkoztak. Egy új világrend kibontakozásának a jelenségei, vitái voltak ezek, melyekre a peregrinusok az erdélyi egyház, ill. teológiai szemlélet alapján keresték a választ. Azt mondhatjuk, hogy amikor a kolozsvári teológusoknak állást kellett foglalniuk, vagy véleményt kellett formálniuk a dogmaellenes tanítás és az egyházias, hitvallásos felfogás között, akkor a közvetítő álláspontra helyezkedtek.